

Motivation	2
Problemfelt	3
Problemformulering	5
Metode	5
Valg af teori	5
Fra problemformulering til konklusion	5
Videnskabsteori	6
Teori	7
Netværksstyring	7
Pluralisme	9
Inklusion	12
Pluralismens syn på inklusion	12
Netværksstyrings syn på inklusion	14
Analyse	17
Konklusion	20
Perspektivering	21
Litteraturliste	23

Motivation

Netværksstyring er et begreb der er meget oppe i tiden og som mange mener vil betyde store ændringer, både i den offentlige sektor og for demokratiet. Selv om netværksstyring ikke er noget nyt, er det nu blevet legitimt og ses som en mulig løsning på en række samfundsproblemer.

Da netværksstyring er et meget vidt begreb vil jeg primært arbejde med netværksstyring som beskrevet ud fra Eva Sørensen & Jacob Torfing's bog, Netværksstyring. Ifølge dem er der mange grunde til at netværksstyring er blevet så fremtrædende (Sørensen & Torfing 2005: 23). En af de vigtige grunde er at vores samfund er i voldsomme forandringer, og det er blevet meget mere komplekst (Det hyper-komplekse samfund) og fragmenteret, hvilket kræver en kombination af langt flere aktører. Derfor kan man ikke længere nøjes med markeds- og hierarkiskbaserede styringsformer og derfor bliver netværksstyringen forslået som en tredje mulighed. Styringsnetværkene indføres også for at mindske afstanden mellem politikerne og borgerne, således at borgerne oplever en mere "responsive state". I denne forbindelse er det også vigtigt at se på at borgerne (især via interesseorganisationer) er begyndt at kræve mere indflydelse på den politiske og administrative proces. Dette skyldes blandt andet at udnannelsesniveaueet i Danmark er højt og der i hele udnannelsesforløbet bliver lagt vægt på deltagelse og kritisk tilgang. Det er dermed både strukturerne og aktørerne i samfundet der har ændret sig.

Min interesse ligger i de demokratiske aspekter af netværksstyringen, som jeg synes er meget relevante at undersøge, nu hvor det offentlige inddrager disse officielt i deres beslutningsprocesser. Dette er især interessant da principperne i netværksstyringen bryder med flere fastlagte normer i vores repræsentative demokrati, her tænker jeg især på bruddet med de principper der ligger til grund for den parlamentariske styringskæde.

I opgaven har jeg valgt at kigge på mulighederne for demokratisk inklusion i netværksteorien da jeg finder inklusion og borgerdeltagelse meget vigtigt for demokratiet. I den forbindelse har jeg valgt at holde det op i mod pluralismens syn på inklusion. Der er flere grunde til at jeg har valgt at sammenligne netværksteorien med pluralismen og jeg vil komme nærmere ind på det i afsnittet "Valg af teori".

Problemfelt

Den offentlige sektor er hele tiden i konstant udvikling i takt med at det omgivende samfund sætter nye krav og behov. I løbet af den seneste årrække har man kunnet se en ny tendens i opbygningen af den offentlige sektor. Denne tendens indebærer en udglatning af de traditionelle hierarkiske strukturer og lader netværk¹ spille en større rolle, dels internt i organisationen, og dels mellem organisation og omverden. Ideerne omkring udviklingen bliver blandet andet drevet af ideerne omkring New Public Management og netværksstyring.

En af netværksteoretikerne, Bob Jessop, mener at denne nye netværksstyring er et resultat af de krav omverden stiller. Han mener hverken at de traditionelle bureaukratiske hierarkier eller markedets styringsmekanismer er tilstrækkelige når det gælder styringen af det moderne samfund. Det moderne samfund stiller krav om en fleksibel offentlig sektor, som kan håndtere den kompleksitet der er i vores samfund (Sørensen & Torfing 2005: 20).

Betingelserne, som embedsmændene skal agere under, ændrer sig også i takt med de nye organisationsformer. Birgitte Poulsen belyser nogle af de konsekvenser de nye strukturer har for embedsmandsrollerne i den danske centraladministration. Blandt andet betyder den flade netværksstruktur mere ansvar og kompetence til embedsmændene end det var tilfældet tidligere, dette gælder specielt de fuldmægtige som sidder ”i bunden af hierarkiet”. Samtidig lægges større dele af selve politikken ud til embedsværket, hvilket betyder at skellet mellem politik og forvaltning nu sløres. Endvidere stilles der også krav til embedsmandsrollen om at være kreativ og selvstændig mv. (Jæger & Sørensen 2003: Kapitel 10). Samtidig kommer der krav om at embedsmændene og politikkerne skal inddrage udefra kommende aktører i deres politiske beslutnings- og udførselsproces.

Disse ny aktører er blandt andet firmaer, interesseorganisationer og privatpersoner (Jensen & Sørensen 2004: 125). Disse nye aktører rejser en række demokratiske spørgsmål, da de nye aktører ifølge den demokratiske styringskæde, ikke bør have nogen direkte indflydelse på embedsværket. Dette kommer til udtryk i Webers bureaukratiteori, hvor det bliver gjort klart at adskillelsen mellem politik og administration er en forudsætning for et velfungerende

---

¹ Som definition på styringsnetværk bruger jeg som tidligere nævnt beskrivelsen i Eva Sørensen & Jacob Torfings bog Netværksstyring.

parlamentarisk styre. Weber mener at bureaukratiet er den mest effektive måde at sikre denne adskillelse, idet forvaltningen på den måde har bedre forudsætninger for at forvalte landets love neutralt og sagligt. I dette ligger også at den ideelle organisationsstruktur er et hierarki. (Strukturkommissionen 2004:115).

Dette ideal er også indeholdt i den danske grundlov. Her er gjort klart at det danske demokrati bygger på den parlamentariske styringskæde, som omfatter fire centrale elementer; folket, parlamentet, regeringen og administrationen. Forholdet mellem hvert af disse elementer er beskrevet i grundloven. Om forholdet mellem regeringen og administration er der anført at embedsmændene, via specialiseringen af deres arbejde, har særlig kompetence og ekspertviden, som ministrene ifølge styringskæden skal udnytte. Samtidigt skal de dog ikke selv være politiske initiativtagere, men blot neutralt udføre ministerens beslutninger. På den anden side er dette dog ikke en given negativ ting, da netværksstyringen kan give resten af borgerne nye metoder til at influere administrationen på, hvilket kunne være godt set ud fra et pluralistisk demokratiperspektiv. Man kan anse styringsnetværkene som en udvidelse af de pluralistiske teorier om interessegrupper og vælgeres indflydelse, hvor det kan ses positivt at borgerne får nye muligheder for (større) indflydelse.

Et centralt punkt i den pluralistiske demokratiteori er netop, at det er karakteristisk for borgere i et polyarkist samfund at ville have indflydelse på det politiske liv. Borgerne tror på at de selv er i stand til at træffe korrekte beslutninger og har ikke noget imod at afsætte politikere, der ikke følger den offentlige mening eller ikke opfører sig demokratisk. Borgerne er også meget villige til at organisere sig kollektivt i grupper for at opnå deres mål og de er sikre på at disse grupper vil opnå mediernes og "statens" opmærksomhed. Ifølge pluralisterne er det meget vigtigt for et demokratisk samfund, at borgerne er både politisk velinformerede og villige til at organisere sig kollektivt for at opnå deres mål. Uden dette ville den demokratiske proces falde sammen. (Dunleavy og O'Leary 1987: 32)

Det er især inkluderingen af de eksterne personer og organisationer der vil være mit fokus i opgaven. I denne forbindelse finder jeg det interessant at undersøge hvilke muligheder for demokratisk inklusion der er i netværksstyringen. Jeg mener at graden af demokratisk inklusion i disse netværk er en meget vigtig del af at sikre sig at de fungerer som en legitim del af et demokratisk samfund. Min undersøgelse vil være baseret på en teoretisk diskussion af netværksstyringens og pluralismens syn på og muligheder for demokratisk inklusion.

Problemformulering

Hvilke forskelle og ligheder er der mellem pluralismens og netværksteoriens tilgang til demokratisk inklusion?

Metode

Valg af teori

Jeg har i motivationen redegjort for hvorfor jeg valgte netværksteorien. Grunden til at jeg så har valgt pluralismen er blandt andet at det er en veletableret og anset samfundsvidenskabelig teori. Grunden til at jeg har valgt at stille dem overfor hinanden er, at jeg mener de har en hel del træk til fælles. Både netværksteorien og pluralismen antager at samfundet består af en masse aktører der kæmper om at fordele magten i samfundet imellem sig. I netværksteorien er aktørerne uafhængige men interdependente mens i pluralismen er de i teorien ukoblede. Samtidigt er de begge teorier empirisk funderede. Desuden mener de begge at det er disse aktører, der skaber samfundets politik og at det legitimt set også er dem der skal styre samfundet. Disse netværk, som netværksteorien omhandler, har mange punkter tilfælles med pluralisternes syn på interessegrupper og andre ikke statslige aktørers indflydelse på staten.

Fra problemformulering til konklusion

Jeg har valgt at besvare min problemformulering udelukkende ved hjælp af teori. Dette skyldes at en diskussion af normative demokratiteoriens syn på samfundet ikke umiddelbart lægger op til empiriske undersøgelser og jeg mener at en teoretisk diskussion kan give et konkret svar på problemformuleringen. For at besvare min problemformulering arbejder jeg med en række vigtige demokratiske begreber, som jeg først identificerer de to teoriers holdninger til og derefter sammenligner jeg disse. Som mit udgangspunkt er det teoriernes tilgang til demokratisk inklusion jeg undersøger og for at afdække dette undersøger jeg holdningerne til følgende begreber.

Begreb:	Her kigger jeg på:
Demos	Hvilket forhold teorien har til demos og hvordan den definerer demos.
Deltagelse	Hvilket synspunkt den har om hvad der får borgerne til at deltage i politik og deres muligheder for at deltage.
Lighed	Hvilket syn de har på lighed (politisk- og magtmæssigt) imellem de forskellige aktører i demokratiet.
Demokratisk kontrol	Hvilken mulighed borgerne bør have for kontrol med beslutningerne.
Indsigt	Hvilke muligheder borgerne bør have for at kunne gennemskue beslutningsprocesserne. (transparens og accountability)

Jeg mener at disse begreber dækker de vigtige vinkler man skal undersøge for at finde en teoris syn på inklusion. Disse begreber er nogen der gå igen i mange forskellige demokratiteorier, ikke mindst pluralismen og netværksstyringen. De ligger tæt op af Dahls krav til et ideelt demokrati hvilket bliver uddybet i afsnittet om pluralisme. Selvfølgelig lægger teorierne forskellig vægt på begreberne, men de optræder i de fleste demokratiteorier. Jeg finder dem også vigtige i min egen demokratiforståelse. En del af forklaringen på disse begrebers vigtighed vil også komme i afsnittet om pluralisme.

Videnskabsteori

Min videnskabsteoretiske tilgang vil være den hermeneutisk forstående. Hermed bliver erkendelsen af fordomme vigtig for at man kan forholde sig kritisk til hvilken optik forskningen er udført under. Samtidig giver det også modtageren en mulighed for at forholde sig til og vurdere analysen og validiteten af den konklusion, som fremkommer ved forskningen.

Jeg vil derfor fortolke teorien i henhold til den hermeneutiske cirkel, hvor det er centralt at redegøre samt reflektere over egne forforståelser eller fordomme. I den hermeneutiske

arbejdsmetode må man erkende at man ikke kan gå fordomsfrit til en opgave men at man altid vil være påvirket af sine fordomme.

Det centrale i den hermeneutiske videnskabs teori er den hermeneutiske cirkel, der kendetegnes ved en vekselvirkning mellem del og helhed. Således er det kun muligt at forstå helheden, hvis man sætter sig ind i delene, mens delene kun kan forstås, når helheden inddrages.

Teori

Netværksstyring

Netværksstyring er kort fortalt en teori om samfundsstyring hvor der er mange forskellige offentlige og private aktører der bidrager legitimt til samfundets styring (Jensen & Sørensen 2004:125). Moderne netværksstyrings teori er, afhængigt af hvem man spørger, enten et resultat af 80'ernes New Public Management reformer eller et modsvar på disse (Pierre 2000: 13). Netværksstyringen er som nævnt i problemfeltet ikke noget nyt men noget der i nyere tid er blevet fremlagt som en legitim demokratiteori (Sørensen & Torfing 2005: 15). Der er mange teorier om styringsnetværk og det kan for forskellige forskere være forskellige ting. Som tidligere nævnt vil jeg primært arbejde med netværksstyring som beskrevet ud fra Sørensen & Torfing 2005 og med specielt fokus på de relaterede interdependens og governability teorier fra denne bog.

Ideen i netværksstyringen er at indenfor den offentlige sektor skal administrationen ikke blot arbejde internt i administrationen men inddrage diverse private aktører såsom virksomheder, enkelt personer og interessegrupper, i beslutningsprocesserne. Disse netværk skal som New Public Management helst rammestyres eller styres via lignende hands-off metoder (Sørensen & Torfing 2005: 23). Selvom netværksstyring ikke er noget nyt, er der kommet stigende fokus på fænomenet og det er blevet legitimt at inddrage det som et styringsredskab i det offentlige (Jæger & Sørensen 2003b: 466). Dette skyldes både ændringer i den offentlige sektor som resultat af samfundets øgede kompleksitet, men også at det omkringliggende samfund har ændret sig, så private aktører og interessegrupper både er blevet mere interesseret i at deltage i samfundsstyringen men også blevet mere kompetente til det (Sørensen & Torfing 2005: 23). Netværk er, ifølge Eva Sørensen & Jacob Torfing, en relativt stabil horisontal sammenknytning af interdependente, men autonome aktører. Disse interagerer og forsøger at

påvirke hinanden gennem forhandlinger der finder sted inden for et institutionaliseret fællesskab, som er selvregulerende inden for rammer der oftest sættes af de politiske myndigheder og i en bred forstand bidrager til den offentlige styring (Sørensen & Torfing 2005: 15). Aktørerne i et styringsnetværk er frie aktører der selv har valgt at samarbejde for at nå selvdefinerede målsætninger og gør det inden for rammer de også selv har sat (Sørensen & Torfing 2005: 48). Altså ser de deltagelse i styringsnetværkene som noget frivilligt man har mulighed for at gøre, men som man ikke behøver.

Disse aktører skal ifølge interdependens og governability teorierne styres ved en hand-off metode kaldet meta-styring. Det er muligt at lave meta-styring igennem netværksstrukturering (rammestyring) eller via ressourcefordeling. I netværksstrukturering lægger metaguvnen de overordnede ressourcemæssige og organisatoriske rammer som netværket skal fungere under hvorimod i ressourcefordelingsmetoden skal metaguvnen lede ressourcerne hen til de aktører der skal støttes og væk fra dem metaguvnen er uenige med (Sørensen & Torfing 2005: 53). Her fortrækker governability teoretikerne netværksstrukturering som styringsform (Sørensen & Torfing 2005: 78).

I interdependensteorien er netværksstyring et tredje alternativ til stats- og markedsstyring (Sørensen & Torfing 2005: 44). Ifølge interdependensteorien giver netværksstyring blandt andet problemer med gennemsigtigheden af de politiske beslutninger og gør det svært at placere ansvaret beslutninger for de beslutninger der bliver truffet. Altså er der risiko for ringe muligheder for indsigt i hvem der har truffet beslutningerne.

En risiko Birgit Jæger nævner er at hvis politikerne kun udøver rammestyring på et overordnet niveau og ikke blander sig i dag til dag beslutningerne vil de kunne blive marginaliseret og dermed miste evnen til at deltage konkret i samfundsstyringen (Jæger & Sørensen 2003: 273). Det vil sige at mulighederne for demokratisk kontrol bliver svækket hvis politikerne ikke er meget opmærksomme på deres roller. Risikoen ved borgernes involvering er at når de bliver deltagere i netværket vil de blive en del af eliterne og dermed korrumpet (Jensen & Sørensen 2003: 23).

Netværksstyring har dog også sine positive sider da det kan give øget mulighed for befolkningens aktive deltagelse i demokratiet (Sørensen & Torfing 2005: 176). Altså giver netværksteorien gode muligheder for demos deltagelse i beslutningsprocessen. For eksempel kan brugerbestyrelser give borgerne både større kontrol og på samme tid større indsigt i de politiske processer (Jensen & Sørensen 2003: 17). I netværksteorien er det også vigtigt at man

ikke kan arbejde med faste definitioner over hvem der træffer beslutninger. Hirst mener at fuldkommen demokratisk kontrol med et område er en illusion, da der altid vil være eksterne faktorer man ikke har kontrol over der påvirker beslutningerne (Pierre 2000: 22). I forhold til pluralismen er massemedierne ikke noget netværksstyringen beskæftiger sig med.

Pluralisme

Pluralismen er en gammel politisk teori der kan trække sine aner tilbage til Montesquieu's princip omkring tredeling af magten. Den fik stor medvind i løbet af det tyvende århundrede, hvor mange samfundsforskere søgte en forskningsform der var empirisk verificerbar og ikke blot som (ifølge pluralisterne) tidligere hvor det var baseret på uverificerbare etiske usagn (Dunleavy og O'Leary 1987: 14-16). I Pluralismen skal det liberale demokrati være bygget op af mange forskellige grene med mange ansvarlige institutioner. Derfor ser pluralisterne positivt på at magten fordeles i mange organer. Pluralisterne mener at det er karakteristisk for borgere at ville have indflydelse på det politiske liv og i den pluralistiske demokrati forståelse er borgerne i samfundet interesseret i at organisere sig kollektivt for at nå deres mål og holde sig velinformeret (Dunleavy og O'Leary 1987: 32). Ofte ser pluralismen staten som en svag enhed der er neutral og blot afspejler den til enhver tid dominerende regering, altså en slags vejrhane der peger den vej vinden blæser (Dunleavy og O'Leary 1987: 43 ff). Andre pluralister ser staten som en slags mellemmand der godt nok er underlagt sine "klienter" men også har sine egne interesser.

Jeg vil i opgaven tage udgangspunkt i den pluralistiske teori som den er fremlagt af den amerikanske politolog Robert Dahl. Til sit ideal demokrati har han følgende fem punkter han kræver, skal opfyldes men han pointerer dog samtidig at opfyldelse af disse punkter ikke automatisk giver et ideelt demokrati men de vil sikre politisk lighed.

Krav	Forklaring
Medbestemmelse	Inden en politik bliver vedtaget må alle borgere have haft mulighed for at fremsætte deres synspunkter om politikken.
Lighed i valg	Når beslutningen om en politik skal afgøres, skal alle borgere have samme mulighed for at stemme og alle stemmer skal optælles som ligestillet.
Opnåelse af begrundet indsigt	Inden for en rimelig tidsramme må alle medlemmer have samme mulighed for at blive informeret om alternativ politik og konsekvenser. Alternative kilder til indsigt skal beskyttes.
Kontrol med dagsordnen	Borgerne skal have særlig mulighed for at beslutte hvilke sager der bliver sat på dagsordnen.
Ingen udelukkelse af voksne	Alle, eller i det mindste de fleste, voksne der er underlagt landets love og er permanent bosiddende, skal have de fulde borgerrettigheder der er indeholdt i de fire første kriterier.

(Dahl 1998: Kapitel 8).

For at borgerne skal kunne overskue de politiske processer skal de vælge politikere til at repræsentere dem i de daglige beslutninger og til at tage stilling til de komplicerede problemer for dem. Her vil det være en fordel at de kan vælge kandidater fra etablerede politiske partier, der har en forud defineret politik, da det nemmest skaber tillid. Disse repræsentanter skal, hvis de ikke lever op til borgernes krav, kunne skiftes ud ved hyppige valg. For at dette skal kunne fungere skal borgerne have omfattende borgerrettigheder, her iblandt ytrings- og forsamlingsfrihed. Disse friheder skal blandt andet kunne bruges til at oprette politiske grupper og organisationer for herigennem at få politisk indflydelse. Altså kan borgerne få kontrol over beslutningsprocesserne ved at skifte beslutningsmagerne ud. Ytringsfriheden

inkluderer adgang til alternative informationskilder, så borgerne kan få information om alternative politiske forslag og deres konsekvenser. Ytringsfriheden sikrer hermed borgernes muligheder for at opnå indsigt i beslutningsprocesserne. Borgerrettighederne skal sikre at rettighederne nævnt i skemaet ikke kan nægtes nogen rettigheder der er tildelt andre borgere. Dahl er godt klar over at politikerne ikke inddrager alles interesser i alle beslutninger og skriver: *"Hence government is not the construction of grand majorities but instead becomes 'the steady appeasement of relatively small groups'"* (Dunleavy og O'Leary 1987: 35). Dermed bliver borgernes detagelse vigtig for deres muligheder for indflydelse.

Blandt pluralisterne er der forskellige synspunkter på hvordan borgerne reelt bruger deres politiske magt. Dette kan kalde for det realistiske og negative syn (Dunleavy og O'Leary 1987: 26-27).

I det realistiske syn går de fleste vælgere ikke op i politik på den måde de store politiske filosoffer forventer. Vælgerne vil meget gerne bruge deres magt til at stemme, men deres viden om politik er meget basal og uden raffinement. De stemmer ofte efter hvad der er den generelle "mening" mellem deres arbejdskammerater, venner eller naboer. Dermed har borgerne i virkeligheden ikke mulighed for at udnytte den indsigt de får stillet til rådighed.

Den pessimistiske teori om vælgernes stemmer går på, at vælgerne er rationelle væsener som stemmer ud fra hvilken af de politiske muligheder der giver dem størst udbytte og færrest ulemper. På samme tid er politikerne rationelle aktører der vil arbejde for at få flest mulige stemmer. Derfor vil vinderne af valgene naturligt være dem der kan appellere mest til "middelvælgerne". Altså kan valgene opfattes som en halvdårlig målestok for hvad befolkningen egentlig ønsker.

Massemedierne spiller en meget vigtig rolle for pluralisterne i forhold til befolkningens muligheder for indsigt i den politiske proces (Dunleavy og O'Leary 1987: 37-40). Først og fremmest forhindrer de staten i at have monopol på udsprelsen af information og kommunikation. De tjener også som et meget vigtigt middel til at holde den eller de magthavende eliter tilbage. Pluralisterne mener også at konkurrencen massemedierne imellem er med til at holde dem nogenlunde objektive da de ikke kan tåle at lade egne synspunkter/standpunkter skinne for meget igennem for ellers ville befolkningen vælge deres konkurrenter. Pluralisterne mener at kombinationen af pressefrihed, øget journalistisk professionalisme og konkurrence massemedierne imellem, danner et system hvor information giver befolkningen midlerne til at have effektiv kontrol over politikerne.

Dahl ser den største trussel imod det fulde demokrati i et demokratisk samfund som forhandlinger mellem politiske og bureaukratisk eliter (Dahl 1998: 113). Da borgerne uddelegerer næsten ubegrænset magt til et bureaukrati de ikke har meget kontrol over vil de meget nemt miste kontrollen over samfundet. Magt borgerne uddelegerer, bliver både kontrolleret af førnævnte kriterier og institutioner samt af konkurrerende eliter men denne kontrol er ikke altid lige robust.

Inklusion

Demokratisk inklusion er basalt set ideen om hvem der skal inkluderes i demos. Det vil sige hvem der regnes som en del af ”folket” og skal have stemmeret ved valg og politisk indflydelse (Dahl 1998: 38); Altså hvem der skal have indflydelse på de beslutninger der bliver truffet i samfundet.

Pluralismens syn på inklusion

Robert Dahls pluralistiske demokrati begreb arbejder meget med inklusion og han mener selv at det rejser er to spørgsmål:

1. *The problem of inclusion: What persons have a rightful claim to be included in the demos?*
2. *The scope of its authority: What rightful limits are there on the control of a demos. Is alienation ever morally permissible?*

(Dahl 1989: 119).

Først og fremmest er det vigtigt at vide om demos kun er selvregulerende og hvis man forlader den, om den så mister autoriteten over en. Han mener inklusions problemet i dette punkt er ikke eksisterende, da en person der er uberørt af demos’ beslutninger ikke har noget legitimt krav på at blande sig i de beslutninger der bliver taget i demos. Dermed har man kun et legitimt krav på at deltage i og få indflydelse på beslutninger der berører en selv.

Andet underpunkt handler om at mange organisationer kan lave regler eller tage beslutninger, der berører folk udenfor deres egen gruppe. Her kommer spørgsmålet om de eksterne personer har en automatisk ret til at blive inkluderet i demos eller om der findes legitime grunde til at ekskludere bestemte personer eller grupper. Det mener Dahl ikke der umiddelbart er, bortset fra dem der er nævnt i følgende citat. Man har derfor ret til indflydelse på og

deltagelse i beslutninger der på den ene eller anden måde berører en selv. De to overstående punkter er meget integrerede i hinanden og kan dårligt behandles helt uafhængigt af hinanden men Dahl kommer frem til følgende inklusions begreb:

"The demos must include all adult members of the association except transient and persons proved to be mentally defective" (Dahl 1989: 129).

Han fortsætter med at prøve at lave en rimelig definition af hvad en voksen person er. Han kommer frem til at det bør være alle, der ikke er svært mentalt handikappede og som betegnes som voksen i straffelovens henseende. Hvis systemet pålægger byrder, forpligtelser og straf til personen, bør denne person regnes som voksen. Dahl skriver dog også at han ikke forventer at politiske systemer i virkeligheden vil opfylde kravene 100 %, men at de kan bruges som en standard man kan måle inklusion mod (Dahl 1989: 131). Hvis der er personer i samfundet der ikke har nogen form for formel politisk indflydelse, mener Dahl at man kan være sikre på at deres interesser ikke vil blive respekteret af dem med magten (Dahl 1998: 77). Da denne definition af demos giver nogle meget store mængder af mennesker der har krav på inklusion i den politiske proces bruger pluralisterne det repræsentative demokrati som et middel til at sikre beslutningseffektiviteten. Dahl ser altså demos som indeholdende alle og man kan ikke tillade sig at udelukke nogen fra indflydelse².

I det pluralistiske demokrati mener Dahl at det er vigtigt at alle deltagere skal have lige meget indflydelse på beslutningerne, *"Principle of Equality"* (Dahl 1989: 31). Dette er ikke fordi han mener alle er lige kvalificerede men at der ikke er nogen der er så meget mere kvalificerede end de andre at de kan tage beslutninger på deres vegne. I samme forbindelse er det vigtigt at man inddrager eksperter og lignende i beslutningsprocessen, men det er også vigtigt at man ikke overlader beslutningerne til eksperterne. Dette er også for at befolkningen ikke mister den demokratiske kontrol med beslutningsprocesserne.

Et andet pluralistisk synspunkt der er relateret til inklusion og som er relevant for opgaven er pluralisternes synspunkt på borgernes deltagelse i interessegrupper. Det er udtrykt som en *"presumption of inertia"* (Dunleavy og O'Leary 1987: 33). Det går ud på at borgerne kun vil involvere sig i den politiske proces, hvis det drejer sig om områder der ligger meget tæt på

---

² Bortset fra tidligere nævnte undtagelser

deres egne interesser og som de allerede kender meget til. Derfor vil det kun være muligt at holde folk samlet i organisationer hvis de reelt arbejder for medlemmernes interesser. Dette giver sig også udtryk i Dahls teori, idet at han mener at det vigtige ikke er om borgerne involverer sig, men om de har muligheden for at gøre det.

Netværksstyrings syn på inklusion

I netværksstyringen findes der flere inklusionsbegreber men de arbejder alle med berørthedsgrad og exit muligheder. Paul Hirst arbejder med disse som de centrale begreber: *"Alle berørte skal sikres de samme muligheder for indflydelse på kollektive beslutninger og gode muligheder for at vælge frit i mellem service udbydere"* (Sørensen & Torfing 2005: 151). Et lignende krav om berørthed kommer til udtryk som følgende krav til de demokratiske institutioner: *"For det andet må institutionerne sikre at de berørte og involverede partshavere, hvilket både vil sige de berørte og de aktører, der enten negativt eller positivt kan gøre en forskel i forhold til opgave løsningen, er involveret i beslutningsprocessen"* (Sørensen & Torfing 2005: 151).

Eva Sørensen skriver også at fordelene ved berørtheds kriteriet er, at det er meget funktionelt og kan udvides eller indskrænkes afhængigt af opgaven og uafhængigt af statsborgerskab eller lignende.

Hendes lighedsmålsætning er at alle mennesker, der defineres som værende berørt af en beslutning skal sikres størst mulig politisk handlekraft i forhold til denne beslutning (Sørensen 2002: 271).

Netværksteoriens ligheds princip er ifølge Eva Sørensen at alle berørte:

1. *Er mægtigtgjort gennem adgang til mange effektive indflydelseskanaler.*
2. *Er myndiggjort i en sådan udstrækning, at de kan få indflydelse, hvis de ønsker det.*
3. *Har en politisk identitet, der gør, at de opfatter politisk deltagelse som en passende og forventelig adfærd.*

(Sørensen 2002: 269).

Et praktisk mål for et styringsnetværks demokratigrad er ifølge netværksteoretikere om de udelukker berørte aktører der ønsker at være med (Sørensen & Torfing 2005: 151). Man kan

sige at demos i netværksteorien er alle berørte aktører. Eva Sørensen indser selv, at disse mål er langt mere upræcise end pluralismens generelle mål om at alle borgere skal sikres lige indflydelsesmuligheder, men hun mener at de er langt mere realistisk og ambitiøse. Realistisk på den måde at hun mener, at pluralismens ideal ikke nødvendigvis sikrer borgerne nogen indflydelse samt at ideen om fuldstændig politisk lighed er en illusion. Med ambitiøs mener hun at netværksstyringen kan sikre at borgerne kan få indflydelse på lige netop de områder der vedrører dem, f.eks. hvis man har børn i skolealderen, kan man komme i skolebestyrelsen. (Sørensen 2002: 269). Altså har de muligheder for deltagelse på de områder de har størst indsigt i.

Der er dog også lidt andre syn på inklusion blandt netværksteoretikere. March og Olsen skriver blandt andet: *"Konflikter kan også begrænses gennem regulering af adgangen til de forskellige styringsnetværk, så aktører, som man ved, vil være meget uenige, ikke er med i de samme styringsnetværk"* samt *"Metastyring skal bidrage ved at skabe solidaritet mellem de politiske aktører, og det kan konkret ske ved at inkludere og ekskludere bestemte identiteter, så der skabes et indre sammenhold i fællesskab gennem en negativ afgrænsning i forhold til en ydre fjende"* (Sørensen & Torfing 2005: 106 ff). I dette ligger at man kan begrænse mulighederne for deltagelse og dermed er det ikke alle i demos (alle berørte) der kan deltage i beslutningerne. Dette kan læses som et meget vagt inklusions begreb hvor man kan ekskludere borgere hvis det giver effektivitets forbedringer. Dog kommer March og Olsen med følgende synspunkt lidt senere i teksten: *"Demokratisk deliberation om centrale samfundsforhold kræver først og fremmest deltagelse. I et demokrati må deliberationen ikke være forbeholdt de få"* (Sørensen & Torfing 2005: 109). En bred inklusion af involverede parter vil både sikre et godt resultat, men også give beslutningerne højere demokratisk legitimitet således at en smal inklusion både vil gøre resultatet mere usikkert samt gøre det svært at få legitimeret beslutningerne (Sørensen & Torfing 2005: 51).

De har derved en dualistisk tilgang til den demokratiske inklusion hvor man på den ene side kan udelukke aktører hvis man ved at de vil have en anden opfattelse end resten af netværket, men samtidigt må man ikke indskrænke adgangen til den offentlige debat.

Et problem i netværksstyringen er hvem der skal sørge for at relevante aktører bliver inkluderet i beslutningerne. Et bud der kommer frem er at det er staten der skal virke som en slags metaguvernør der skal lede og fordele netværkene (Jensen & Sørensen 2004: 134).

Aktørerne deltager i netværk for via kollektiv organisering at kunne opnå mål, ved at samle deres ressourcer, som de ikke ville have kunne opnå individuelt (Sørensen & Torfing 2005: 49). Aktørerne i et netværk vil kun danne netværk og blive i et netværk hvis det tjener deres egne interesser, hvis det er mere gavnligt at springe fra netværket vil de gøre det (Sørensen & Torfing 2005: 75). Altså kan folk frit vælge om de vil deltage og således vil de kun nøjes med at deltage hvis det gavner deres egne interesser. I og med at netværksaktørerne er tæt knyttet til det område netværket omhandler, vil de have erhvervet sig et ekspertkendskab til stoffet og vil derfor altid have indsigt i de emner der diskuteres (Sørensen & Torfing 2005: 29). Dette giver sig udtryk i at de kun vil deltage i et styringsnetværk, så længe det både tjener deres egne mål og ikke bliver styret af andre end dem selv, frygten kunne være for eksempelvis være en statslig aktør der overtager styringen af netværket.

I styringsnetværk har alle aktørerne ikke de samme ressourcer og den samme indflydelse, men hvis de er i netværket er det fordi de alle har noget de andre har brug for (Sørensen & Torfing 2005: 15). Dette mener de dog ikke giver de ressource stærke aktører alt for meget magt, da der ikke er nogle hierarkiske strukturer i netværket der gør det muligt at udstede ordrer. I netværket forgår beslutningsprocessen via forhandlinger der helst, men ikke nødvendigvis, skal ende i konsensus (Sørensen & Torfing 2005: 16). Derfor vil der ikke være forskel på deltagernes lighed i den reelle beslutningsproces.

Der nævnes, at rent empirisk er der en tendens til at netværk bliver meget eliteprægede og det derfor bliver en af metaguvernørens vigtigste opgaver at sikre adgang til netværkene for alle berørte (Jæger & Sørensen 2003: 273). Altså er metaguvernørens rolle at sikre mulighederne for deltagelse. Muligheden for demokratisk kontrol med styringsnetværk baserer sig ifølge Sørensen og Torfing på to kontrolmuligheder. For det første er det nemt for deltagerne at forlade netværket hvis de ikke mener de får den indflydelse de har krav på (Sørensen & Torfing 2005: 15-16). Den anden mulighed er en hierarkisk styring af netværkenes muligheder for selvregulering, som regel udført af en offentlig metaguvernør (Sørensen & Torfing 2005: 77). Denne hierarkiske styring skal dog udføres med omhu. Hvis det bliver gennemført for stramt eller detaljeret vil den underminere og til sidst ødelægge

styringsnetværkene (Sørensen & Torfing 2005: 34). Et godt bud på en metode til at sikre borgernes demokratiske indflydelse på netværkene vil være at, skabe nogle institutioner inden for alle områderne der skal sikre at borgerne bliver inkluderet (Jensen & Sørensen 2003: 12).

Analyse

Formålet med min analyse er at besvare min problemformulering, bedst muligt, via den gennemgåede teori. Som jeg har beskrevet i mit videnskabsteori afsnit, er mit mål ikke at finde en konkret sandhed, men derimod at analysere mig frem til ny viden og udfordre mine fordomme.

Jeg vil ud fra de begreber jeg allerede har gennemgået i afsnittet *Fra problemformulering til konklusion* gennemgå det materiale jeg har præsenteret i teori afsnittet og til sidst komme frem til en konklusion omkring teoriernes tilgang til demokratisk inklusion.

Det første af begreberne jeg vil sammenligne er de to teoriers syn på **demos**. Altså hvem der ifølge teorierne hører til i demos. I netværksteorien er det alle dem der bliver berørt af en beslutning der bør være inkluderet i demos, såfremt de ønsker det. Hvem der er berørt af en beslutning er et meget vidt begreb og netværksteoretikerne mener selv meget funktionelt at man kan tillade sig at udvide eller indskrænke efter behov.

Her er demos i pluralismen et lagt mere fast begreb, der ikke kan ændres ret meget ved, nemlig alle voksne og dette kan der ikke ændres på ud fra effektivitets, eller andre, hensyn. I pluralismen bliver demos også udformet ud fra berørthed. Her definerer Dahl berørtheds begrebet ud fra om man bliver underlagt de regler eller bestemmelser, som der bliver truffet i demos. Her er det ikke nok at man bliver påvirket af beslutningerne, man skal være formelt underlagt beslutningerne. Altså har både netværksteorien og pluralismen samme basale definition om hvem der skal være med i demos, nemlig alle berørte. Netværksteorien vil dog i mange tilfælde kunne koble, i et positivt syn, flere eller i en negativ synsvinkel, færre ind under berørte end Dahl ville kunne. Dette skyldes at, der som tidligere nævnt, er et mere flydende definition af berørthed. En vigtig forskel er dog at Dahl vil have hvem der er med i demos lovsikret, hvor det i netværksstyring bliver vurderet på et hver gang der skal skabes et netværk eller træffes beslutninger. Altså er sikringen af borgernes plads i demos i netværksstyringen ikke nær så god som i pluralismen.

Næste begreb jeg vil sammenligne er deres syn på **deltagelse**. I forbindelse med deltagelse mener netværksteoretikerne at det er institutionerne, der skal sikre aktørernes deltagelse i beslutningsprocesserne. Der vil hele tiden være et pres for at holde dem uden for netværkene af de mange tidligere nævnte årsager. Samtidigt vil de mest effektive netværk være dem der begrænser mulighederne for deltagelse, da jo større netværket er jo sværere vil det være at nå til en form for konsensus. Her vil det i netværksteorien være legitimt at udelukke berørte fra deltagelse hvis det vil svække netværkenes effektivitet i for stor grad. Hvad der i stor grad er et svævende begreb der kan tilpasses forholdene. Deltagerne i et styringsnetværk deltager kun i det så længe det tjener deres egne formål.

Dahl er enig med netværksteoretikerne i at borgerne kun vil deltage i organisationer der direkte forbedre deres egne vilkår. I Dahls pluralisme vil borgerne gerne deltage i den politiske proces og pluralismen handler således mere om at der skal være muligheder for borgernes deltagelse end der skal være nogle metaguvernører eller andre instanser der sikre at de deltager. For Dahl er det heller ikke så vigtigt om borgerne deltager hele tiden i debatten og den politiske proces men det vigtige er at de har muligheden for at deltage hvis de ønsker det. Altså er der mange ligheder mellem netværksstyringen og pluralismens deltagelsesbegreb, den vigtigste forskel er at det i netværksstyringen er vigtigt at borgerne deltager, men i pluralismen er det at muligheden for at deltage eksistere, der er det vigtigste.

Begrebet jeg så er kommet til er synet på **lighed**. I begge teorier er stemmelighed vigtigt og begge teorier mener at deltagerne formelt bør have lige meget at skulle have sagt i beslutningerne. Netværksteorien antager at alle i virkeligheden ikke er lige og nogen vil have nemmere ved at gennemtrumfe deres beslutninger. Netværksteoretikerne mener dog at fraværet af formelle hierarkiske strukturer og den frivillige deltagelse, sammen med formålet om at nå en slags konsensus, vil gennemtvinge en stemmelighed i styringsnetværkene. I pluralismen er det vigtigt at alle har lige indflydelse på beslutningerne ud fra forudsætningen om at ingen er så meget mere kvalificerede end resten af deltagerne, at deres beslutninger kan sætte de andres ud af kraft eller veje mere. Hvis alles stemmer ikke talte lige, var det ikke et demokrati. Når man tager netværksteoriens ideal om at alle i sidste ende har lige indflydelse, er der i teorien ingen forskel på deres lighedsbegreber.

Demokratisk kontrol er endnu et vigtigt begreb. I netværksteorien er den demokratiske kontrol noget der skal udøves både af borgerne og metaguvenerne. Det er især vigtigt at metaguvenerne udøver kontrol med netværket for at forhindre at de bliver lukkede eliteprægede netværk. En vigtig del af demokratisk kontrol og legitimitet er en bred deltagelse, der sikrer så mange borgere som muligt indflydelse på beslutningerne. I netværksteorien vil en stor del af kontrollen blive lagt over på folkevalgte politikere, der skal søge for at beslutningerne forgår på demokratiskvis. Der vil være en naturlig del af kontrol blandt deltagerne i netværket omkring beslutningerne, da medlemmerne af et netværk på den ene eller anden måde vil være eksperter på det område netværket omhandler og de vil derfor nemt kunne verificere om oplysninger er korrekte og dermed træffe velinformerede beslutninger.

Den primære form for demokratisk kontrol borgerne udøver i pluralismen er ved at deltage i valg af politikere ved fri og hyppige valg. Det er også vigtigt at eksperter og lignende ikke får lov til at styre samfundet og borgerne har kontrol med hvilke af eksperternes forslag der bliver ført ud i livet.

Her er forskellen på netværksstyring og pluralismen at førstnævnte går meget op i at borgerne udøver kontrol ved at deltage i de aktive beslutningsprocesser hvorimod pluralismen går meget op i at borgerne udøver kontrol ved at stemme ved valg. At stemme ved valg er dog også en af kontrolmulighederne i netværksstyringen da de folkevalgte metaguvener også udøver demokratisk kontrol med styringsnetværkene. Altså er der potentielt langt flere kontrol muligheder i netværksstyringen. Når borgerne i pluralismen deltager i interessegrupper er det ikke så meget kontrol de udøver, men nærmere at de vil deltage i den politiske proces. I pluralismen må borgerne og politikerne heller ikke overlade samfundsstyringen til eksperter, men kun benytte eksperternes vurderinger til at vejlede deres egne beslutninger.

Det sidste punkt er muligheden for **indsigt** i beslutningsprocesserne. Der er flere dele af begrebet indsigte. Der er både indsigte for beslutningstagerne selv og i de beslutninger de træffer men der er også borgernes muligheder for indsigte i de politiske processer, her iblandt accountability, det vil sige hvem der er ansvarlige for de truffede beslutninger. Som interdependenteoretikerne selv gør opmærksom på er der store problemer med gennemsigtigheden og accountability i netværksstyring. Netværk bliver nemt elitestyrede og svære at gennemskue udefra. Derfor er det vigtigt at borgerne bliver repræsenteret i

netværkene så de kan få indsigt i dem, som nævnt blandt andet igennem brugerbestyrelser og lignende. Dem der er deltagere i et netværk vil ifølge teorien altid have god indsigt i dem, da de er eksperter på området. I pluralismen skal folk repræsenteres via valgte kandidater og den nemmeste måde at få god indsigt heri er at kandidaterne kommer fra etablerede partier der har en fast defineret politik, da de så er forudsigelige. Massemedierne er den primære informations kilde til de politiske processer og borgernes vagthund. For at dette skal fungere kræves ytringsfrihed. Begge teorier mener det er svært at give borgerne indsigt i beslutningsprocesserne, men mener samtidigt at borgerne er interesseret i at forsøge og opnå denne indsigt og dette skal de hjælpes til på forskellige måder. En anden vigtig forskel er at netværksteorien primært mener at borgeren skal opnå indsigt ved at være involveret i netværket, hvor pluralismen godt mener de kan opnå den nødvendige indsigt udefra.

Netværksstyringens demokratiske problemer i forhold til pluralismens idealer drejer sig meget om at styringsnetværkene i stor grad består af ikke folkevalgte aktører og disse aktører vil ofte skabe eliteprægede netværk der holder andre ude. Dette er med til at skabe problemer med manglende åbenhed i netværkene og blandt andet denne manglende åbenhed skaber problemer med placering af ansvaret for de beslutninger der bliver truffet i netværkene.

Konklusion

Jeg kan ud fra analysen konkludere at der er mange ligheder mellem netværksteoriens og pluralismens syn på inklusion. Forskellene baserer sig meget på at målet med netværksteorien langt hen af vejen er effektivitet og hvor man så arbejder med at sørge for det er demokratisk i anden række, hvorimod i pluralismen er formålet mest muligt demokrati og effektivitet er noget man så prøver at få indarbejdet. I pluralismen er effektivitet noget man kan skære ned på for at få mere demokrati, men i netværksteorien kan man skære ned på demokratiet for at få mere effektivitet. Som udgangspunkt mener begge teorier at der skal inkluderes flest mulige og demokratiet vil lide hvis man udelukker folk. Forskellen er mere hvem man kan tillade sig at udelukke. Pluralismen har et meget fast inklusionsbegreb der ikke kan indskrænkes uden det går ud over demokratiet, altså et krav om hvem der **skal** inkluderes, hvorimod netværksteorien mere har et begreb der siger, inkluder så mange som muligt.

En anden lighed mellem pluralismen og netværksstyringen er deres frygt for at de politiske netværk og beslutningsprocesser skal blive domineret af eliterne og de dermed via deres samarbejde holder borgerne ude af samfundets styring. Altså at borgerne bliver ekskluderet

fra det politiske liv. Dette prøver netværksstyringen primært at modvirke ved hjælp af øget deltagelse og politisk styring, mens pluralismen forsøger at modvirke det med konkurrerende eliter og demokratiske institutioner. Begge teorier mener at borgerne er interesseret i at deltage i den politiske beslutningsproces. Ifølge Lotte Jensen og Eva Sørensen kræver netværksstyringen at der bliver oprettet nye institutioner til at sikre borgernes inklusion. Disse institutioner bliver ikke særligt tydeligt beskrevet ud over brugerbestyrelserne og ideerne omkring metaguvernører. Her har pluralismen en lang række fastlagte og fast definerede institutioner der netop skal sikre borgernes inklusion. Både netværksstyringen og pluralismen mener at alle beslutningstagere og vælgere skal være lige berettigede med hensyn til stemmer og beslutningsmuligheder. En af forskellene inden for demokratisk kontrol er at, det i pluralismen er vigtigt at borgerne/politikerne har kontrol over beslutningerne og ikke lader eksperter styre samfundet. Dette er næsten stik modsat ideerne i netværksstyringen.

En væsentlig forskel på netværksstyringen og pluralismen er at netværksstyringen ser de politiske processer både fra borgernes synspunkt og fra beslutningstagernes synspunkt, hvorimod pluralismen fokuserer mest på demokratiet set fra borgernes synspunkt. Jeg vil derfor sige at i forhold til pluralismens og netværksstyringens syn på inklusion, er der flere ligheder end forskelle.

Hvis jeg kort skal opsummere netværksteoriens holdning til demokratisk inklusion sammenlignet med pluralismens, så kan man sige at de deler rigtig mange synspunkter men netværksteorien har en langt løsere holdning til inklusion og er mere fokuseret på at gøre netværkene effektive.

Perspektivering

I denne perspektivering vil jeg kort prøve at reflektere lidt over mine resultater og deres fremtids udsigter. Styringsnetværk skaber mange nye muligheder inden for samfundsstyringen. Mange af disse nye muligheder er positive men legitimeringen af netværksstyringen skaber nye demokratiske styringsproblematikker, der ikke på samme måde har været til stede før i tiden, hvor det mere var et spørgsmål om at prøve og holde disse netværk ude af den legitime politiske proces. Som pluralisterne selv siger, er valgene ikke et stabilt værktøj til at styre politikerne og derfor styringsnetværkene et godt supplement. Styringsnetværkene giver borgerne nye og måske bedre muligheder for at få kontrol med den

politiske proces, men risikerer samtidigt at fjerne den politiske magt fra de folkevalgte politikere og skabe et uoverskueligt system uden accountability. For at modvirke dette ser jeg det som vigtigt at der bliver ført demokratisk kontrol med disse netværk. Dette kan blandt andet gøres ved at udnævne folkevalgte politikere som metaguvenører. Man kan prøve at øge indsigten i netværkene ved at lave regler om offentlige møder. Med hensyn til accountability ser jeg to løsninger på problemerne, enten gør man politikerne til metaguvenører med det sidste ord i beslutningerne eller også kan man indfører en form for kollektivt ansvar for de beslutninger der bliver truffet i netværkene. Det kunne også være en god mulighed at prøve at indfører de pluralistiske institutioner direkte i styringsnetværkene. Man kommer ikke uden om at netværksstyringen bryder med den parlamentariske styringskæde, men dette tror jeg ikke er noget nyt fænomen og det vil blive mere nødvendigt med den stigende kompleksitet i samfundet og de beslutningsprocesser der skal til for at styre samfundet.

Litteraturliste

Sørensen, Eva. (2002) *Politikerne og Netværksdemokratiet, fra suveræn politiker til metaguvener*, Jurist og Økonomforbundets Forlag. Kapitel 10.

Sørensen, Eva & Torfing, Jacob. (2005) *Netværksstyring – fra government itil governance*, Roskilde Universitetsforlag.

Dahl, Robert. (1998) *On Democracy*, Yale university press. Kapitel 1-9.

Dahl, Robert. (1989) *Democracy and its critics*, Yale university press.

Dunleavy, Patrick & O’Leary, Brendan. (1987) *Theories of the state – The politics of liberal democracy*, The Macmillan Press. Kapitel 2.

Pierre, Jon. (2000) *Debating Governance*, Oxford University Press. Kapitel 2 af Poul Hirst.

Jæger, Birgit & Sørensen, Eva. (2003) *Roller der rykker*. Jurist- og økonomforbundets Forlag. Kapitel 10.

Jensen, Lotte & Sørensen, Eva (2003) *Netværk mellem styring og demokrati*. http://www.ruc.dk/upload/application/pdf/f51d6748/Working_Paper_2003_3.pdf

Fra kompendiet:

Jensen, Lotte & Sørensen, Eva. (2004) *Netværk – fra vilkår til værktøj for styring og demokrati*. *Politica*, 36. årgang, nr. 2. s.125-142.

Strukturkommissionens betænkning. (2004) Den offentlige sektors rolle og indretning. S. 107-123.

Jæger, Birgit & Sørensen, Eva. (2003b) *Roller der rykker*. Jurist- og økonomforbundets Forlag. Kapitel 7.